

HELMERT WOUDENBERG

LANDVERRADER

DE NIEUWE
TONEELBIBLIOTHEEK

PROLOOG

het bedroevendste van onze lotgevallen

is dat mijn oudste zoon

van het oostfront niet is weergekeerd

van het Rode Kruis komt de melding

dat hij eind januari is gesneuveld

rond de datum van zijn

vijfentwintigste verjaardag

een paar weken voordat hem

een zoon is geboren

de moeder zijn vrouw

is ook niet meer in leven
als de toestand hier kritiek wordt
breng ik mijn vrouw
mijn dochter en haar twee kinderen
mijn jongste zoon en haar
mijn zwangere schoondochter
in het kielzog van het zich
terugtrekkende Duitse leger
over de grens in veiligheid
in een pension in Sauerland
waar zij niet lang na de bevalling
die daar plaatsvindt
op eenentwintigjarige leeftijd
aan een ernstige infectie overlijdt
het jongetje als weeskind achterlatend

in de chaos van de bevrijding
net als enkelen van mijn broers opgepakt
nu hier achter slot en grendel
kan ik niets voor hem doen

mijn broer Kees is weliswaar vrij
maar wenst met de baby
geen enkele bemoeienis te hebben

gelukkig heeft een boerengezin
in de Haarlemmermeer
zich over het kind ontfermd

terug in Nederland zijn

mijn dochter met haar kinderen
en mijn jongste zoon
voorlopig onder dak
bij politiek onbesmette
naaste familieleden van mijn vrouw

materieel zijn wij wel
de armsten van de armen geworden
tot op de laatste kussensloop
is onze huisraad weggehaald
het huis zelf en al mijn verdere bezit
verbeurd verklaard

mijn vrouw ziet zich na haar vrijlating
genoodzaakt het kleed der dienstbaren
aan te trekken omdat de omstandigheden

de autoriteiten aanleiding geven
haar in geen enkel opzicht te helpen
of wel onder zeer vernederende voorwaarden
wat hen betreft kan ze zo weer terug
naar het interneringskamp

ze leeft nu op een zolderkamertje
en heeft zich daar zij het ook pover
een gezellig nestje gebouwd

en daarmee staan we voor een wonder

zij is onveranderd de gastvrouw
die ze in ons huis in IJmuiden
en de villa in Het Gooi was
en velen vinden tot haar

de weg naar de vierde etage

ze resideert daar na volbrachte dagtaak

met dezelfde waardigheid

als in haar vroegere omgeving

en ontvangt haar bezoek met evenveel gemak

en onbevangenheid als voorheen

daar loopt alle leedvermaak

hoon en laster op te pletter

ze ontbeert vanzelfsprekend haar gezinsleven

en heeft zich sterk in de toekomst

op mijn terugkeer geprojecteerd

in mijn detentie ben ik er naar aan toe geweest

ik heb het hard te verduren gehad

daarmee bedoel ik niet in de eerste plaats

de aanvankelijke zware mishandeling

die naarmate alles beter wordt

en de gezondheid terug wil keren

spoedig wordt vergeten

ik bedoel naast de onaangename

bejegening door anderen

in de eerste plaats de moeilijkheden

die ik met mezelf had

mijn mentale gesteldheid

mijn eigen houding

ik moet eerlijk zeggen niet altoos

moedig en dapper te zijn geweest

integendeel

ik heb de diepste angsten moeten doorstaan

die een mens maar kan voelen

geen angst voor de dood

o nee

juist omgekeerd

angst voor het leven

angst voor het bestaan

als een wezen

gehaat belasterd

gehoond en verguisd

heb ik die angst zo diep gevoeld

dat ik dreigde in het niets te blijven steken

ik ben er doorgekomen
en heb kunnen ervaren dat de smart
de ellende de hekel
het bloed en de vernedering
het vermogen hebben
om de mens zichzelf
van alle schijn ontdaan
in alle naaktheid
terug te doen vinden

uit al het geledene gaat geloof
en vertrouwen in jezelf herleven
je bent dan dat nare neerdrukkende
meelij met jezelf kwijt

en als je nog wat meer ballast laat vallen
ook de gehechtheid aan materieel bezit
dan kom je in evenwicht

van de benauwende engte
kom je in de ruimte
die geen gevangensmuren
kunnen inperken

I

mijn vader trekt als arme landarbeider
met de boerenmeid
die mijn moeder gaat worden
vanuit de Gelderse vallei naar Amsterdam
om daar in de dichtbevolkte Jodenbuurt
een eigen boerenbedrijfje te beginnen

in een stadshuis aan het water
in een nauwe straat
te midden van vele andere huizen

beneden staan veertien koeien
en wordt melk verkocht
daarboven en dan weer onder de hooizolder
wordt gewoon gegeten en geslapen

elke dag brengt hij de koeien
op platte schuiten
naar weilanden buiten de stad

uitzonderlijk voor een
orthodox-christelijke boer is
dat hij goed overweg kan met de Joden daar
in tegenstelling tot mijn moeder
die maar niet kan aarden tussen
de marktkooplieden
oudroesthandelaren

diamantslijpers

en thuiswerkende sigarenmakers

ze hebben uiteindelijk tien kinderen

negen zoons en als laatste een dochter

er zijn al eerder dochters geboren

maar tot vier keer toe

sterven die weer binnen het jaar

elk van die vier wordt Geertruida genoemd

het is het zoeken naar Geertruida

en met de vijfde wordt tenslotte

Geertruida gevonden

bij mijn geboorte komt een wel

zeer gebrekkig en wrak scheepje

de levenszee op gevaren

ik ben behept met een ziekte
die de Latijnse benaming scrofulose draagt
en die houdt in dat ik blind ter wereld kom
en dat gedurende mijn eerste levensjaar
zal blijven

met een gebrekkig linkerarmpje
en mijn linker oor van meet af aan al doof
lijd ik voortdurend aan
allerhande kwalen en kwaaltjes
en moet ik ten gevolge van tuberculose
al op jeugdige leeftijd een nier missen

maar bij de intrede van het achtste jaar
word ook ik in de werkploeg geplaatst

wat betekent dat je voor en na
en tussen de schooltijden
op het boerenbedrijf mee moet werken

mijn lichamelijke zwakte en gebreken
worden daarbij genegeerd
en het gedwongen zijn gelijke tred te houden
met mijn fysiek gezonde broers
heeft op mij geestelijk en lichamenlijk
een heilzame uitwerking

op de lagere school val ik op bij het Bijbellezen
het terugvertellen en het verzen zeggen
ik houd spreekbeurten als ware het preken

‘zoals God aan het hoofd staat van de mensheid

staat de vader aan het hoofd van het gezin
want de mensheid is uit God voortgekomen
zoals het gezin uit de vader
God en de vader
zij beiden zijn scheppers
alle gezinnen in het land vormen het volk
het koningshuis overstijgt het volk
zal van alle gezinnen God het dichtst naderen
het huis Van Oranje is
naast de vlag en het rijkswapen
het onaantastbare symbool
van de eenheid van ons volk
de verbindende schakel tussen
God er boven en de vader er beneden'

eenmaal volwassen kom ik tot de overtuiging

dat de sterke leider
die de wil van het volk belichaamt
als hoofd van de staat
nog boven de koning zou moeten staan
dat de bijna aan God gelijke vader op zijn beurt
dan toch weer de koning dient te overstijgen
om van de koningin maar niet te spreken

het een en ander heeft ten gevolge
dat ik aan het curatorium wordt voorgedragen
om een studiebeurs toegewezen te krijgen voor
predikant

maar dat is tegen de wil van mijn vader
die de vaste overtuiging heeft
dat God wil dat zijn woord verkondigd wordt
door boeren en vissers

eenvoudige lieden
zoals de apostelen dat waren
en niet door deftige dominees
die ervoor geleerd hebben en bij wie
het geloof alleen maar in hun hoofd zit

hij is in wezen tegen elke vorm van scholing
liever met liefde en vast geloof in het hart
een eenvoudig leven leiden
dan verdwaasd rondlopen
met een hoofd vol hersenspinsels
en geestdodende kennis

de leerplichtwet treedt in
en hij krijgt herhaaldelijk een boete

omdat hij zijn schoolgaande kinderen
thuishoudt om arbeid te verrichten

mijn vader treedt streng tegen ons op

hoewel ik als kind al aanvoel

dat het hem inspanning kost

dat hem dat moeilijk afgaat

dat dat niet in zijn aard ligt

dat hij dat maar doet

omdat hij vindt dat hij dat moet doen

alsof hij dat op de Bijbel heeft moeten zweren

alsof dat van hem als diepgelovig huisvader

die een bedrijf bestiert

nu eenmaal wordt verwacht

wat indachtig de ondersteunende

maar toch ook kritische blikken
die mijn moeder hem toewerpt
waarschijnlijk ook het geval is

hoewel rustig en beheerst van toon
hij spreekt je toe
stelt je de wet
leest je de les
geeft je opdracht
toomt je in
tegen hem wordt u gezegd

mijn broers en ik voeren lijdzaam
al wat hij ons opgedraagt uit
we lopen gedwee in het gareel
behalve mijn broer Kees

vloeken wordt bestraft
dan word je van tafel gestuurd
dan moet je naar bed
of je mond gaan spoelen
of werk doen dat je anders
met zijn vijven doet

maar als Kees vloekt
negeert mijn vader dat
dat schijnt hij niet te horen
of hij houdt zich maar doof

wat Kees ertoe aanzet
om dan maar te pas en te onpas
Gods naam ijdel te gebruiken

omdat hij weerwoord wil
misschien wel smacht naar berisping
dat hij uitdaagt en eist
dat hem grenzen worden gesteld
omdat hij in strijd met zichzelf
dat nodig acht
vindt dat hij daar recht op heeft

maar mijn vader schrikt voor hem terug
zoals ook ik
zoals wij dat allen doen

Kees de lieveling van zijn moeder
spreidt het natuurlijke gezag ten toon
dat mijn vader ontbeert

ik heb wat dat betreft
met mijn vader te doen
zijn onmacht doet me pijn
en meermalen voor het slapen gaan
poog ik zittend op de rand van zijn bed
terwijl hij stug zwijgend
met zijn handen onder zijn hoofd
naar het plafond ligt te staren
Kees ertoe te bewegen
om vader te ontzien

en dan komt die keer dat Kees
opeens met een luide schreeuw
een emmer vol melk omtrapt
en begint uit te pakken

'ik verdom het langer
ik doe het niet meer
ik ben het godverdomme zat
ik laat mij door jou niet langer uitbuiten
wat geeft jou het recht dat te doen?
omdat je mijn vader bent?
dan heb je geen zonen willen verwekken
maar knechten
dan zou je er voor mij moeten zijn
en niet moeten eisen dat ik er voor jou ben
en ik verricht geen arbeid
als ik daar niet voor betaald krijg
ik doe geen werk
dat mij wordt opgelegd als straf
ik wil iets anders
ik wil naar school

ik wil dat waar jij in bent blijven steken
overstijgen
ik wil jou achter mij laten
jou niet voor altijd boven mij hebben
denk maar godverdomme niet
dat je mij eronder kunt houden'

en loopt weg
ons en vooral mijn vader
verbijsterd achterlatend
de beklemmende stilte
wordt alleen verbroken door mij
die huilend mijn vader smeekt
om Kees te vergeven
omdat ik er vast van overtuigd ben
dat hij het niet zo heeft bedoeld

Kees wordt socialist onder hevig
stilzwijgend protest van mijn vader
voor wie socialist ook atheïst betekent

Kees haalt dagblad Het Volk in huis
als hij dat ziet liggen
kijkt mijn vader er met een schuin oog naar
maar maakt geen aanstalten
de duivelse krant te verwijderen
al krijgen wij jongere broers
wel het verbod erin te lezen
wat we dan heimelijk en met rooie oortjes
vanzelfsprekend toch doen

zo word ik eens betrap

als ik er met stijgende opwinding
een artikel in zit te lezen
en mijn vader opeens voor mij staat
om mij rustig maar streng terecht te wijzen

‘die krant is het kwaad en dat weet je
je denkt dat je het kwaad in handen hebt
maar dat heeft het kwaad jou
je bevindt je nu in de handen van het kwaad
je bent voor de verleiding bezweken
en kunt alleen God nog bidden
om je van het kwaad te verlossen’

waarop hij zich van mij afwendt en wegloopt
ik wil wel door de grond zakken
ik voel me een verrader

ik vouw de krant dicht

ik durf niet verder te lezen

ik kan mij goed vinden

in de socialistische gedachte

maar ben wars van klassenstrijd

ik vermijd het conflict

ik ben geen agitator

ik ben bemiddelaar

het staat me tegen door middel van

harde acties en wilde stakingen

de baas een hoger loon af te dwingen

dus als ik stemgerechtigd ben

stem ik toch niet op de SDAP
de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij
maar omdat ik altijd al
vaak tegen het verstand in
warme sympathie koester voor
de zwakke broeder
het slachtoffer de verliezer
zoek ik op de stemlijst steeds
naar een zielig eenmanspartijtje
en stem dan op een man die ik niet ken
en van wie ik ternauwernood weet
wat hij nou eigenlijk wil
ik verlaat voortijdig de lagere school
en vanwege mijn zwakke gestel
is het bezwaarlijk handwerk uit te gaan oefenen
dus word ik loopjongen op een handelskantoor

hoewel ik in de vroege ochtenduren
nog wel mijn taken blijf vervullen
als boerenknecht

in de avonduren ga ik studeren
en als ik achttien ben behaal ik een diploma
voor Frans Duits en boekhouden
en kan ik mijn eigen brood verdienen

ik vind plaatsing als boekhouder correspondent
bij de nv Zeevischhandel van Oterendorp en co
te IJmuiden en promoveer daar op den duur
tot procuratiehouder

vijfentwintig jaar later

ben ik directeur van de vennootschap

met de helft van de aandelen

met mijn vrouw en drie kinderen

bewoon ik een eigen huis

ben ik bepaald niet onbemiddeld

en heb ik een auto

maar na dit alles bereikt te hebben

blijf ik begaan met de arbeider

die op de onderste sport

van de maatschappelijke ladder

moet vechten voor zijn bestaan

en volhard ik in de sterke behoefte

om mij daadwerkelijk in te zetten

voor de verbetering van diens lot

2

met het oog op de export

ben ik vaak op zakenreis in het buitenland

zo kom ik ook geregeld in Duitsland

waar onder het nationaalsocialistische regime
het Duitse arbeidsfront tot stand is gekomen
en daarmee schijnt wel
een nieuwe bloeitijd te zijn ingeluid

onder eenhoofdige leiding
zijn werkgevers en werknemers daarin verenigd
de arbeider werkt niet meer voor de baas
nee

hij werkt nu met hem samen

de arbeider voor wie het leven
niets meer leek te bieden
dan een bestaan als werkeloze
hervindt zijn vitaliteit
wordt aan de arbeid gezet

krijgt deel aan het geheel
zijn gemeenschapszin wordt gewekt
zijn werk wordt hogelijk gewaardeerd
en er wordt voor hem
en zijn vrouw en kinderen gezorgd

waardoor men meteen op de gedachte komt:

waarom gebeurt dat in Nederland niet?

waarom faalt de regering hier zo jammerlijk

om het volk uit het slop

van de economische crisis te trekken?

waarom gaan steeds meer Nederlandse arbeiders

om aan hun schrijnende situatie te ontkomen

van lieverlee werk zoeken in Duitsland?

maar dan ontstaat in ons land de NSB

de Nationaal Socialistische Beweging
en dan lijkt wat in Duitsland gebeurt
ook hier te gaan gebeuren

veel van mijn directe vrienden
veelal reders en handelaren
worden lid van die beweging
en aan hen voltrekt zich iets bijzonders

ze zijn opeens geheel vervuld
van hun nieuwe politieke overtuiging
en richten hun blik
op een nieuwe tijd en een betere toekomst
ze praten nergens anders meer over
ze staan ermee op en ze gaan ermee naar bed

ik kom onder invloed en bekoring
van mijn geestdriftige omgeving
van de opeens onderling sterke band
tussen de verschillende klassen
tussen baas en knecht
tussen intellectueel en arbeider
die elkaar nu in gemeenschappelijke strijdlust
kameraad noemen
een energiek idealisme
dat glans aan hun doffe levenssfeer geeft

en als ik aanvankelijk aarzelend
mijn eerste schreden zet op het pad van de NSB
volgen terstond tientallen mij na
zonder dat ik ook maar een woord

van propaganda tot hen spreek
en al snel sluiten met vurig enthousiasme
zo goed als al mijn vrienden en kennissen
zich bij de beweging aan

en dan ga ook ik volledig om
en kom tot de vaste overtuiging
dat alleen het nationaalsocialisme
de arbeider de garantie kan geven
dat hij zijn erbarmelijke toestand
voorgoed achter zich zal kunnen laten

het nationaalsocialisme
roept sluimerende krachten in mij op
brengt verborgen karaktertrekken aan de
oppervlakte

waarvan ik voorheen niet wist dat ze bestonden
die mij nu koppig door doen draven
terwijl mijn verstand mij tevergeefs
tot bezinning probeert te manen

vanuit de chaos die in Europa heerst
vanwege de nasleep van de oorlog
en de alom uitgebroken economische crisis
staan twee sterke leiders op
Mussolini in Italië
Hitler in Duitsland
die de massa in beweging brengen
en tot eenheid
daarbij wordt grof geweld niet geschuwd
maar al regeren ze met straffe hand
ze worden door het volk
op handen gedragen

vooral Mussolini etaleert zich
als mannetjesputter

met theatraal machtsvertoon
en krachtige uitspraken

‘het volk is als een vrouw
het gaat mee met de sterkste’

van de strakkere Hitler
gaat een elektriserende begeestering uit
duizenden zijn bereid om met
een laatste ‘heil Hitler’ op hun lippen
voor hem te sterven

de NSB vindt de ideale leider
in de persoon van Mussert
die op sterke wijze
opvattingen en doelstellingen

weet te verwoorden

‘wij Nederlanders moeten ooit

tot het besef zijn gekomen

dat wij een volk zijn

en dat we daar trots op waren

dus trokken we grenzen

en binnen die grenzen

floreerden wij

stonden we sterk

werd Nederland groot

maar nu overschrijden ons wezensvreemde

buitenlandse invloeden onze grenzen

en dringen zich aan ons op

het verwacht ons denken

het vertroebelt ons gevoel

het ondermijnt ons bewustzijn
het tast ons bestaan aan
het doet ons vergeten wie wij waren
en we hebben de kracht niet meer
om ons te verzetten tegen het feit
dat wij ten prooi vallen
aan apathie indolentie
armoe en werkeloosheid
algehele malaise in stand gehouden
door een democratische regering
die zelf onderling verdeeld het volk uiteendrijft
en het laat verkommeren
in de economische crisis
waar ze zelf de aanstichter van zijn
want in wezen blijft het liberale kapitalisme

met zijn ongebreidelde lust
tot individuele zelfverrijking
aan de touwtjes trekken
het moet maar eens uit zijn
met dat gegraai en dat zakkenvullen
niemand zou meer rijkdom mogen genieten
dan voor de verwezenlijking
van zijn persoonlijke vrijheid nodig is
want is dit democratie?
deze gepeupelregering?
dit overwicht van de minderwaardigheid?
een troep snaterende eenden is het
in een te kleine vijver
is het democratie als
één miljoenste deel van de bevolking
de lakens uitdeelt?

dat is geen democratie
dat is dictatuur
meneer
ze doen niets om te voorkomen
dat de samenleving verkankert
de bevolking verkommert
het volksbewustzijn wordt gesloopt
alles schreeuwt om wederopstanding
om een herboren Nederlands volk
we moeten elkaar gelijkgestemd
eendrachtig de hand reiken
als volwaardige mensen
die met handen- of hoofdarbeid
de gemeenschap in stand houden
en naar een betere toekomst voeren
die geen medelijden wensen

of steun of lapmiddelen
die dienen om het doodgaan te beletten
maar verre van toereikend zijn
om het leven in de volle zin des woords
mogelijk te maken'

er gaapt al spoedig een diepe
onoverbrugbare kloof
tussen NSB'ers en andersdenkenden
we worden verafschuwd
vanwege het feit dat we geen heil zien
in hoe de democratie hier functioneert
en er wordt gevreesd dat wij Nederland
tot een autoritaire staat willen maken
ze beschouwen ons als moffenvrienden
en de NSB als een filiaal van Hitler

terwijl Mussert aanvankelijk in Mussolini
meer zijn grote voorbeeld ziet
wat hem in het Duitse model vooral tegenstaat
is de vervolging van de Joden

in de grond van de zaak wil hij
noch Hitler noch Mussolini navolgen
maar van de NSB een typisch
Nederlandse beweging maken
met hem als de leider
die vaak op zaterdag en zondag in zijn tentje
op het kampeerterrein is te vinden
en aan het hoofd wil staan
van een nationaalsocialistische beweging
die niet antisemitisch is

hij beschouwt de Joden als Nederlanders

ik ben actief in de NSB

als kring en vormingsleider

als lid van de propagandaraad

en als spreker

Mussert is eens aanwezig

bij zo'n door mij uitgesproken redevoering

en is er zeer mee ingenomen

hij ziet in mij de juiste figuur

om de arbeiders aan te spreken

en bij de beweging te betrekken

dus ligt het voor de hand

dat ik tot voorzitter word gekozen van de NWW

de Nationale Werknemers Vereniging
een kleine groepering
waarvan de leden hoofdzakelijk
werkeloze NSB'ers zijn
voor wie er in het bestaande bestel
wel weinig of niets valt uit te richten
aangezien ze door het NVV
het Nederlands Verbond van Vakverenigingen
worden geweerd

zo moet de NVV het reddingsbootje zijn
dat de drenkelingen oppikt
die door het grote schip dat het NVV is
aan hun lot worden overgelaten

eigenlijk onbegonnen werk

maar toch voel ik mij geroepen deze NWW
grotere zeggingskracht te geven
wat erop neerkomt dat ik de lange
moeizame weg zal moeten gaan
van man tot man
van huisgezin tot huisgezin
van geval tot geval
om zo te pogen het kleine groepje
vooruit te dringen
zodat het van succesje op succesje
iets op het sociaal economisch gebied
kan gaan betekenen

Mussert staat ongewild ver van de arbeiders
en het kost moeite hen
voor de NSB te winnen

voor Mussert is het begrip arbeider beperkt
tot de handwerksman
de instrumentmaker
de meubelmaker
de goede timmerman
kortom
zij die met hun handen
nuttige en mooie dingen vervaardigen
maar van de noeste werkers
die schepen lossen en laden
die sjouwen en zwoegen
die hun werkkraft aan de lopende band geven
of als boerenknechten
stallen uit moeten mesten
is hij bepaald afkerig

de NSB wordt van beweging nu
politieke partij om als zodanig
het land te kunnen gaan regeren

Mussert die zichzelf niet verkiesbaar stelt
ontbiedt mij en deelt mij mee
dat hij heeft besloten
mij een kansvolle plaats
op de kandidatenlijst te geven

en na de verkiezingen
betreed ik met drie anderen
waaronder Rost van Tonningen
als kamerlid het binnenhof

nu heeft mijn vader

twee zonen in de politiek
want mijn broer Kees
is intussen secretaris van
de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij

twee broers
de een ten opzichte van het gezag
opstandeling
de ander bemiddelaar

tussen Rost van Tonningen en mij
komt het direct tot vriendschap
en frequente omgang

ik heb grote bewondering voor zijn persoon
die een hoge positie en een voorbeeldige carrière

in Wenen bij de Volkerenbond prijsgeeft
om hier in het voor hem
eigenlijk te kleine Nederland
zijn politieke ideaal na te komen streven

al vanaf het begin
is hij vol kritiek op Mussert

'die man is een ambtenaar
die straalt op geen enkele manier
leiderschap uit
die wenst niet begroet te worden
met heil Mussert
omdat hij tegen persoonsverering is
maar persoonsverering is wat de massa wil
de massa wil een symbool

een sterke leider is onontbeerlijk
en zijn persoon is zeker zo belangrijk
als zijn programma
het komt er nog meer op aan
wie iets naar voren brengt
dan wat naar voren wordt gebracht
laatst hoorde ik Mussert spreken
te mak
was het oordeel van vele aanwezigen
gebrek aan elan
dat was ook mijn oordeel
maar ik heb hem nog verdedigd
gezegd dat hij overwerkt was
'nonsens' riep iemand uit mijn gezelschap
'een echte leider raakt niet overwerkt'
overdreven

toch met een grond van waarheid'

na het bekleden van een

zo belangrijke post in Oostenrijk

heeft hij er geen hoge dunk van

hoe hier politiek wordt bedreven

hij haalt er zelfs zijn neus voor op

zoekt omgang met vrijwel niemand

moet niets hebben van eens af en toe

hier of daar een praatje maken

of handen schudden

maar loopt hautain

als was hij de oppertoezichthouder

door de zaal

de tegenstelling tot mij

zou niet groter kunnen zijn
waar hij een zeer van zichzelf overtuigde
vis in het water is
ben ik maar een met zijn figuur verlegen
vreemde eend in de bijt
schroomvallig zoek ik mijn weg
naar de zittingszaal
op de eerste dag doe ik een poging
mij voor te stellen
maar mijn uitgestoken hand
blijft steken in de ruimte
tussen mij en enige heren
die mij volkomen negerend
over mijn hoofd heen
een gesprek aanvangen

ik voel me beschaamd
niet over het onwellevend gedrag
van die heren
maar uit vrees in onwetendheid
tegen de convenances zoals ze
in dit hoge college worden opgevat
te hebben gezondigd
ik zit dan ook het liefst
in het gangetje achter de kamer
onder de perstribune
waar de luidspreker nog goed te verstaan is
en ik mijn pijp kan roken

Rost maakt maar weinig werk
van zijn taak als volksvertegenwoordiger

ik krijg eens van de kamerbode
een groot pak met vele vellen
moeilijk te lezen getypt papier
en een reeks van bijlagen
door Rost vlak voor de zitting afgegeven
met het verzoek ze mij te overhandigen
en daarbij een briefje
dat het een redevoering betreft
en of ik die dan maar
omdat hijzelf verhinderd is
uit zou willen spreken

het is nota bene
de begroting voor Nederlands-Indië
met veel motivatie en kanttekeningen
terwijl ik de papieren

nog aan het rangschikken ben
krijg ik al het woord

het wordt een erbarmelijke vertoning
de blaadjes liggen of raken door elkaar
monotoon lees ik vel na vel voor
met veel cijfers en statistieken
springend van tabak op binnenlands bestuur
en van rubber op oorlogsschepen

de voorzitter onderbreekt mij ook nog al eens
om mij er attent op te maken
dat een en ander niet aan de orde is
Rost heeft namelijk veel meer ingepakt
dan die middag ter sprake komt

na twee uur lezen
en de vierde interruptie van de voorzitter
houd ik er maar mee op
en dan is de kamer leeg
zit er op de publieke tribune
nog één slapende man
en zal de minister er wel
het zijne van denken

de volgende dag staat in de krant
dat Woudenberg
de NSB onwaardig
al stuntelend
allerlei niet ter zake doende onzin
over Indië heeft uitgekraamd

wel ontvang ik nog via dezelfde bode
van de opnieuw afwezige Rost
een schriftelijk bedankje

dan treft mij als een bliksemslag
bij heldere hemel

het bericht dat Rost gearresteerd is
en gevangen gezet

we zijn geschokt en verontwaardigd
en wachten op richtlijnen van het hoofdkwartier
maar de topleiding laat niets van zich horen
uit die hoek komt geen enkele reactie

ik stel de andere fractieleden voor
de regering hierover te interpellieren
of op zijn minst schriftelijk vragen te stellen

maar zij geven er de voorkeur aan
een afwachtende houding aan te nemen
waarop ik mij kwaad naar Utrecht begeef
om daar het hoofdkwartier te polsen
hoe zij hier tegenover staan

daar krijg ik te horen dat Rost
het er wel naar gemaakt zal hebben
dat het wellicht om een
persoonlijke actie zal gaan
buiten de partij om
dat het vast een particulier gepleegd
strafbaar feit betreft
waar de NSB niets mee van doen wil hebben

deze onbewogenheid en dit afstand nemen

hinderen mij bovenmate

ik loop mij er danig over op te winden

ik kan er niet van slapen

ik ga informeren waarom hij is gearresteerd

maar dat kan niemand mij vertellen

dat krijg ik niet te weten

hoewel ik wel zo mijn vermoedens heb

de NSB toont zich meer en meer Duitsgezind

waarbij Rost met zijn Weense achtergrond

de grote voortrekker is

hij propageert zelfs dat ons land

maar beter door Duitsland kan worden ingelijfd

dat wij deel uit moeten gaan maken

van het Germaanse rijk

en nu er oorlog met Duitsland dreigt
verdenkt de regering ons ervan
dat wij met de vijand heulen
ze zijn zelfs stappen aan het ondernemen
om ons als politieke partij te verbieden

en nu hopen ze door deze arrestatie
een geducht politiek tegenstander
en gedoodverfd landverrader
buiten spel te kunnen zetten
en een aanleiding daarvoor is snel gevonden
omdat Rost toch al voortdurend
op het randje balanceert
van wat politiek toelaatbaar is

later blijkt dat mijn vermoeden juist is
dat hij inderdaad om deze reden is opgepakt

tenslotte krijg ik van Mussert toestemming
mijn protestrede in de kamer houden
maar het komt er niet meer van

op 10 mei vallen de Duitsers het land binnen
en worden wij NSB'ers allemaal gearresteerd

4

om zes uur in de ochtend
word ik van mijn bed gelicht
en door een rechercheur
op het hoofdbureau van politie afgeleverd
en daar wordt mij medegedeeld
dat er oorlog met Duitsland is uitgebroken

in de loop van die ochtend worden daar
nog een dertigtal arrestanten binnengeleid
per autobus worden we onder zware bewaking
naar de strafgevangenis in Hoorn gebracht

daar zitten zo'n duizend arrestanten verzameld
we vormen direct een vrij hechte gemeenschap
communisten NSB'ers Duitsers
maar ook een groep Duitse Joden
die door de internering
hun passage per schip naar Amerika
zien verlopen
vriendschappelijk en behulpzaam worden deze
rood- en zwartgebaarde zonen van het oude volk
tegemoet getreden

Duitse Joden

die uit hun asiel van de vijand van de vijand
plots automatisch tot
vijand van de vijand van de vijand

worden verklaard

de aanvoer van de arrestanten

is ver boven de capaciteit van het gebouw

vrouwen en mannen

oude en jonge

zieke en gezonde

geen voedsel

geen ligging

geen gelegenheid om je af te zonderen

voor menselijke uitscheiding

opgesloten in een getraliede ruimte

van nog geen twee meter hoog

deze kooien zijn bovendien nog

op elkaar gebouwd zonder vloeren
alleen traliewerk van bandijzer
vormt de zolderafscheiding
zodat de belemmering tot afzondering
in verband met de benedenburen
nog grotere moeilijkheden oplevert

het gevolg is dat er een onbeschrijflijke
onverdraaglijke smeerboel ontstaat
gelegenheid tot scheren is er niet
en het gebouw zit vol stof en spinraggen
zodat een ieder er even smerig uitziet

pas na een dag komen er
strozakken en beertonnen
en is er brood

dit heeft veel kwaad bloed bij mij gezet
ik ben geen chauvinist
maar wel een goed patriot
die nooit iets tegen
zijn vaderland heeft ondernomen
maar hoogstens in oppositie is geweest
tegen de regering en het bestaande stelsel

en nu moet ik
onder zeer slechte omstandigheden
en mensonwaardige behandeling
de gevangenis in
terwijl mijn oudste zoon
in het Nederlandse leger onder de wapens is
om de Duitsers te bestrijden

hij is gelegerd bij de Afsluitdijk
hij moet naar de wc
een houten hok
dat ze daar hebben neergezet
hij moet zijn gat afgeven met krantenpapier
op het stuk krant dat hij daartoe oppakt
staat een foto van mijn arrestatie
hij moet vechten voor het vaderland
maar met zijn eigen vader
kan hij zijn kont afvegen
na de capitulatie meldt hij zich
vrijwillig aan bij het Duitse leger

na een kleine week wordt ons medegedeeld
dat de regering er niet meer is

dat Rotterdam is gebombardeerd
en dat onze krijgsmacht zich heeft overgegeven
we zijn vrij
we mogen naar huis

terug in IJmuiden constateer ik dat de kantoren
en pakhuizen van mijn vennootschap
door een Duitse bom totaal zijn vernield

mijn vrouw is tijdens mijn afwezigheid
herhaaldelijk sarrend opgebeld
ook heeft een vlegel haar zelfs op straat bespuwd
en van mijn auto zijn de ruiten ingeslagen
en de banden lek gestoken

de Duitsers komen IJmuiden binnen

er zijn maar weinig mensen op straat
ik ontmoet mijn boezemvriend Van Dijk
de vrijzinnig democratische onderwijzer
hij loopt te huilen
ik wil hem aanspreken
maar hij duwt me opzij en loopt door
we hebben elkaar nooit meer gesproken

mijn gemoed schiet vol
pantserwagens met Duitse militairen
rijden aan mij voorbij
Duitse militairen
die het vaderland hebben overweldigd
maar diezelfde Duitse militairen hebben mij
door de regering van dat vaderland
gevangengezet

bevrijd

vanuit deze troebele gedachten
moet ik mijn weg vinden en ben ik
dat geef ik ruitelijk toe
de verkeerde weg ingeslagen
de wegwijzers zijn voor mij
door de gebeurtenissen
niet meer duidelijk te lezen
en sommige wijzen
wat betreft de kant die ik op wil
in tegengestelde richting

5

er wordt een rijkscommissaris aangesteld
met vier commissarissen onder zich
één daarvan is Schmidt
de hoge Duitse autoriteit
met wie ik veel te maken zal krijgen

zij gaan hier de dienst uitmaken

met de bedoeling Nederland te winnen voor
en zo nodig te onderwerpen aan
het nationaalsocialisme

Rost heeft direct de beste verbindingen
met de Duitse top
terwijl Mussert nog zoekend en weifelend
rondtast
ik denk dat hij
overeenkomstig zijn karakter
een afwachtende houding wil aannemen
zich niet aan de Duitsers wil opdringen
maar het als vanzelfsprekend acht
dat hij de man is om de taak
van de naar Londen uitgeweken regering
over en op zich te nemen

maar de Duitsers zijn op zijn zachtst gezegd
niet enthousiast over de NSB en zijn leiderschap
temeer daar Mussert voor Nederland
een zekere mate van zelfstandigheid wil bedingen
terwijl Rost annexatie bij Duitsland voorstaat
dus zeer tegen de zin van Mussert
benoemen ze wat de NSB betreft
Rost tot plaatsvervangend leider

het draait eropuit dat Rost uiteindelijk
bevoegdheden en zeggingskracht krijgt
op het machtige gebied van financiën
en economie
terwijl Mussert aan de leiband
van Schmidt moet lopen

zonder armslag en daadkrachtige initiatieven

Rost is bevriend met Himmler

het hoofd van de SS

het elitecorps van de Nazi's

in een gesprek met Himmler

in aanwezigheid van de rijkscommissaris

laat Rost mijn naam vallen

als een betrouwbaar arbeidersleider

en pleit ervoor mij aan het hoofd te stellen

van de hele Nederlandse vakbeweging

hijzelf zou dan graag de SDAP

de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij

op de schop willen nemen

om zich zodoende samen met mij
over de Nederlandse arbeider te buigen

Himmler is wel genegen
beide voorstellen te honoreren
en zijn macht is zodanig
dat de rijkscommissaris
zich daar dan maar bij aan moet sluiten
in een bijeenkomst met Mussert en Schmidt
krijg ik te horen dat ik benoemd ben
tot commissaris van het NVV

ik moet zeggen dat ik mij vereerd voel
opwinding maakt zich van mij meester
eensklaps krijg ik
na al mijn kleinschalige geploeter

ruim baan om op landelijk niveau
mijn ideaal te verwezenlijken
met de mogelijkheid om met heel mijn hart
op sociaaleconomisch gebied
geschiedenis te kunnen schrijven

dan krijg ik Rost aan de telefoon
met de mededeling dat hij
het commissariaat over de SDAP
toegewezen heeft gekregen
en of ik even naar het kantoor
van die partij wil komen

daar tref ik Rost aan
in gesprek met mijn broer Kees
die secretaris van de SDAP is

en aan zijn schrijfbureau zit
terwijl Rost ongewoon ver verwijderd
op een stoel tegen de muur
heeft plaatsgenomen

de verhouding tussen Kees en mij
is in die dagen normaal
als van twee volwassenen uit één gezin
die in de politiek maatschappelijk en geestelijk
verschillende richtingen zijn gegaan
en daardoor geen frequent verkeer onderhouden
en wier enig trefpunt
het gemeenschappelijk ouderlijk huis is

ik krijg dichterbij mijn broer
een plaats toegewezen

het is mij nu nog onverklaarbaar
wat Rost bezield heeft om ons daar
zo pijnlijk te confronteren
vooral omdat ik daar niets heb te zoeken
omdat het gaat over gelijkschakeling
of opheffing van politieke partijen
wat helemaal niet op mijn terrein ligt

het gesprek loopt eerst
over enkele zakelijke dingen
maar daarna ook over ideële en principiële
waarbij Rost Kees ervan probeert te overtuigen
dat niets een samenwerking
in de weg zou kunnen staan

'laat we wel wezen
Woudenberg
de Duitsers hadden het hele
politieke apparaat op kunnen heffen
dat was voor hen zeker
de gemakkelijkste weg geweest
maar nee
ze zijn bereid te kiezen voor
een zwaarder en moeizamer weg
ze kiezen voor behoud en reorganisatie
ingegeven door het gevoel en de gedachte
dat de Nederlanders
geen Polen of Tsjechen zijn
maar Germanen
stamverwant aan het Duitse volk
dit is de eindstrijd

slechts één kan overwinnaar zijn
of de democratie
of het nationaalsocialisme

dit is de strijd tussen
Engeland en Duitsland
en die strijd is
dat moeten we toch toegeven
door het eensgezinde Duitsland
al zo goed als gewonnen
wij staan niet meer
op de grens van twee werelden
hebben niet meer te kiezen
tussen twee regeerstelsels
Europa zal geheel
nationaalsocialistisch worden bestuurd

en daar zal Nederland
zich niet aan kunnen onttrekken
en wij hebben het gemeenschappelijke doel
dat wij ernaar streven dat de arbeider
voor de gemeenschap moet werken
en niet voor personen of groepen
die erop zitten te azen hem
de opbrengst van zijn arbeid te ontroven
de tijd breekt aan
dat de arbeider de lakens uit zal delen
en alles zal uitbannen wat parasiteert
en zich nu nog als een afschuwelijk
en stinkend kankergezwel
op het volksbestaan tracht te handhaven
en dat is toch ook waar jij voor strijdt
Woudenberg

wat de SDAP betreft
hoef je de D van Democratisch
alleen maar te veranderen
in de D van Duitsgezind
en je kunt je als
de Sociaal Duitsgezinde Arbeiderspartij
moeiteloos voegen in het nieuwe bestel
zeker als je de N van Nationaal
daar nog voor durft te zetten
dan kunnen jullie blijven streven
naar de materiële voorspoed van de arbeider
en dan leggen wij daar nog eens
zijn geestelijke verheffing bovenop'

ik laat het vanwege
de onbehaaglijkheid van mijn positie

maar over mij heengaan

ik neem er weinig van in me op

maar begin wel te luisteren

als ik voel dat Kees

als hij Rost van repliek dient

zonder mij een blik waardig te keuren

toch eigenlijk het woord tegen mij voert

‘u moet begrijpen dat er

op één punt altijd strijd zal blijven

want om het gelijkwaardiger te laten klinken

kun je het werkgever en werknemer gaan noemen

maar het blijft baas en knecht

meerdere en mindere

meester en slaaf

whisky voor de heren
bier voor Jan Boezeroen
en de baas heeft alleen maar rechten
en de knecht alleen maar plichten
en dat moet anders
de knecht moet naast plichten ook rechten
krijgen
en de baas naast rechten plichten
dat is geen overleg
dat is onophoudelijke eeuwige strijd
er is geen gelijkschakeling mogelijk
zoals de communisten dat willen
want binnen de kortste keren heeft ongemerkt
een klein groepje binnen het systeem
de macht weer in handen
en dan word je door je medestanders

nog meer onderdrukt dan je vijanden al deden
tussen baas en knecht
valt ook niet te bemiddelen
zoals u dat voorstaat
u kunt bemiddelen wat u wilt
maar de baas zal u ongezien
voor zijn karretje weten te spannen
en u zult hem ondersteunen en helpen
om de knecht onder de duim te houden
door hem ervan te overtuigen
dat dat wat plaatsvindt samenwerking heet
in plaats van uitbuiting
en van de Duitsers mag u
voorlopig nog uw gang gaan
om u zoet te houden
geven ze u de indruk

dat u inspraak mag blijven uitoefenen
dat u zelf uw lot kunt bepalen
maar het zal erop uitdraaien
dat ze uiteindelijk en baas en knecht
zullen onderwerpen aan de staat
en dan zijn we nog verder van huis
want als mijn baas mij nu onderdrukt
kan ik verhaal gaan halen bij de staat
maar als de staat
zowel mijn baas als mij onderdrukt
bij wie moet ik dan gaan klagen?
bij wie haal ik dan mijn recht?
ik wil kunnen strijden in alle vrijheid
ik wens ook in eigen gelederen
geen bevelen meer van bovenaf
ik erken geen leider

ik erken alleen tegenstanders en medestrijders
ik roep niet zoals u om een dictator
u bent bang voor vrijheid
u wilt alles en iedereen aan banden gelegd
u propageert dictatuur'

dit vindt Rost het moment
om er tegenin te gaan

'ach
dictatuur is maar een woord
dictatuur en dictatuur is twee
wat wij onder dictatuur verstaan
is dat het volk ervan overtuigd is
dat het er baat bij heeft
om vrijwillig macht af te staan

aan een capabele leider
aan eenhoofdig bestuur'

dit soort taal

kun je in het bijzijn van Kees
maar beter niet bezigen

'wat moet je naar de pijpen dansen
van een voormalig ingenieur
die het op zijn heupen heeft gekregen
en nu maar hoog van de toren staat te blazen?
en wat is hij aan het verkondigen?
alleen maar verstandelijke overwegingen
opgefokt tot spierballentaal
en als je goed luistert
hoor je dat hij alleen maar haat predikt

hoor je bevel en doordrammerij
de teckel
die de Duitse herder probeert na te blaffen
die de wil en het vermogen mist
om zelf iets goeds tot stand te brengen
en in plaats daarvan
alleen maar afgeeft op anderen
om te verhullen
dat hij zelf geen haar beter is'

Rost grinnikt
die houdt wel van gedurfd weerwoord
en Mussert afkammen
dat is zeer aan hem besteed
tenslotte heeft Kees het laatste woord
en wat hij dan zegt

blijft nog lang bij mij hangen

‘ik blijf het socialisme dienen

maar nooit in een organisatie

systeem of ander regime

waarin de vrije ontplooiing van de mens

ook maar enige belemmering zal ondervinden’

het lukt Rost niet de SDAP aan zijn kant

te krijgen

zodat de partij wordt opgeheven

en als hij later wordt benoemd

tot directeur van De Nederlandse Bank

is het gedaan met zijn socialistische streven

en sta ik er verder wat de belangen

van de arbeiders betreft

alleen voor

de tegengestelde standpunten

tussen broer Kees en mij

gaan zich gaandeweg nog meer verharden

mijn vader sterft al voor

maar mijn moeder in de oorlog

daar staan we op de begraafplaats

aan de ene kant van de kist

onder aanvoering van Kees

mijn broers die socialist zijn geworden

en aan de andere kant

naast mij de nationaalsocialisten

waaronder mijn enige zus

en zo proberen we
over het dode lichaam van onze moeder heen
elkaars blikken te ontwijken

mijn jongste zoon
welopgevoed als hij is
loopt met uitgestrekte hand
naar de andere kant om te condoleren
maar zijn hand wordt genegeerd
en ze keren hem de rug toe en lopen weg

ik word door Schmidt gekoppeld
aan Hellwig
één van de zogenaamde dwarskijkers
uit Duitsland naar hier gestuurd
om op alle gebieden leiding te geven

aan reorganisatie en gelijkschakeling

Hellwig komt als vertegenwoordiger

van het Duitse arbeidsfront

de Nederlandse arbeidsverhoudingen herzien

Schmidt en Hellwig liggen elkaar niet

de rustige Hellwig kijkt als jurist neer

op de voormalige fotograaf

en onbesuisde streber

die Schmidt in zijn ogen is

in hotel Parkzicht roept Hellwig

de hoofdbesturen van alle

bij het NVV aangesloten vakverenigingen op

om daar mededeling te doen

van het besluit van de rijkscommissaris
om mij tot enige hoofdbestuurder
van het NVV te benoemen

hij oordeelt het beter

dat ik daar niet bij aanwezig zal zijn

maar verzoekt mij in de buurt van

de aan de Amstel gelegen

gebouwen van het NVV

te wachten om zodra hij

na de vergadering in Parkzicht

daar ook zal komen

samen met mij die gebouwen te betreden

als dat overeenkomstig de afspraak gebeurt

lopen we linea recta

begeleid door Duitse soldaten
daar binnen en staan even later
in de werkkamer van de twee hoofdbestuurders

koel en zakelijk deelt Hellwig ze mee
dat ze per direct hun spullen moeten pakken
en dienen te vertrekken
aangezien vanaf nu

Woudenberg hun functie over zal nemen

ik deel de verbijstering
van de beide hoofdbestuurders

over deze gang van zaken
ben ik van tevoren niet ingelicht

op weg naar het aangrenzende vergaderlokaal
waar het personeel is verzameld
om ook op de hoogte gesteld te worden
vraag ik Hellwig of de hoofdbestuurders
niet voorlopig nog aan kunnen blijven
maar hij zegt dat de één een Jood is
en dat de ander op een congres in Parijs
zich in een redevoering
dermate vijandig over Duitsland heeft uitgelaten
dat er van aanblijven geen sprake kan zijn

in het vergaderlokaal is het nieuws al
tot de personeelsleden doorgedrongen
en verontwaardigd dreigen ze
op staande voet en masse ontslag te nemen
waarop Hellwig rustig uitlegt

dat hij de namen op zal lezen van degenen
die samen met het hoofdbestuur
dienen te vertrekken
maar dat zelf ontslag nemen
zal worden beschouwd als een daad van agressie
tegen het Duitse bewind
en dat dat als zodanig bestraft zal worden

en daarmee is mijn commissariaat een feit

6

ik word ontboden op het hoofdkwartier
van de rijkscommmissaris
die mij een doos overreikt
met daarin een pistool met inscriptie
een wapenvergunning en enkele patronen
het is een geschenk van Himmler
nog zo'n tien anderen
waaronder Rost en Mussert
ontvangen hetzelfde cadeau
als beloning voor de prettige samenwerking

op een schietbaan probeer ik het pistool uit
en na het lossen van tweemaal drie schoten
komt maar al te duidelijk naar voren
dat ik nooit een scherpschutter zal worden

langzaam worden we geïnfecteerd
door de Jodenhaat zoals de Duitsers
ons die voor ogen houden

ook ik raak ervan overtuigd
dat een Jood nooit
een socialist zou kunnen zijn
dat hij een afschuw van werken heeft
en alleen maar wil profiteren
van de arbeid van anderen

hetgeen ik in redevoeringen openlijk verkondig

zo gaan we allemaal overstag

Mussert met grote weerstand en pijn in het hart

misschien wel als laatste

ik heb een bespreking met hem

waarbij hij afwezig is en zichtbaar getroebleerd

om tenslotte met wat hem

zo zwaar op zijn gemoed ligt

op tafel te komen

‘Woudenberg

ik heb gisteren de onaangenaamste

misschien wel slechtste beslissing

van mijn leven genomen

ik heb de beweging voor Joden gesloten
en onze goede trouwe Joodse kameraden
eruit gezet'

7

ik spreek de bestuurdersbonden
van Almelo Hengelo en Enschede toe

'ik heb jullie verzocht
hier bijeen te komen ter verduidelijking
van de nieuwe koers
die het NVV wil gaan varen
mijns inziens mag een oorlog

tussen broedervolken
tussen Nederland en Duitsland
niet nog eens voorkomen
wie geen garantie wil geven
voor een juist begrip
tegenover de bezettende macht
doet beter te verdwijnen
onze bezetter treedt met grote soepelheid op
de bestuurdersbonden
moeten worden vervangen
door eenhoofdige leiding
door een districtsleider
jullie geven aan
dat dit leidersprincipe
jullie tegen de borst stuit
wat ik eigenlijk niet begrijp

alles wat wij Nederlanders doen
staat toch altijd al onder een leiding
overal waar collectief gericht werk plaatsvindt
vindt ook de Nederlander
naar zijn oude Germaanse aard
iemand die leiding geeft
jullie moeten onder ogen zien
dat er een nieuwe tijd is aangebroken
men zou kunnen zeggen
dat de parlementaire democratie
een pracht ding is
maar zij is weg
uit de tijd
en komt niet weer terug
het heeft geen zin bij de oude
thans overbodige vormen te blijven

zoals het dor hout door de storm
van de bomen wordt gebroken
zo zullen de in het oude volhardende
vakbondsbestuurders
in de storm der tijden
eveneens worden verwijderd

jullie moeten ermee stoppen
jullie ver te houden van de nieuwe vormen
die in de nieuwe tijd
nu eenmaal gebiedend zijn
en zeker niet je best doen
om deze tegen te werken
er zal niet geschroomd worden
harde maatregelen tegen jullie te nemen
en al geloof je me niet

je zult er wel aan moeten geloven'

8

het gaat Schmidt allemaal
te langzaam en te geleidelijk

hij acht het zijn taak
het nationaalsocialisme
hier in Nederland
resoluut door te voeren
aangezien zijn positie en zijn macht
daar evenredig aan verbonden zijn

hij wil per direct greep
op de Nederlandse arbeiders krijgen
om vanwege de oorlog in het oosten
wat de wapenindustrie betreft
zo snel mogelijk over hen
te kunnen beschikken
en vindt dat de vakverenigingen
in hun huidige vorm stante pede
tot een nationaalsocialistisch arbeidsfront

moeten worden omgevormd

hij vindt in Hellwig een felle tegenstander
die meent dat het de zaak van de Nederlander is
en niet van de bezetter

Schmidt beticht hem ervan
een jurist te zijn
een intellectueel
die van arbeid en arbeiders geen notie heeft
en gesteund door de rijkscommissaris
wint hij op Hellwig steeds meer terrein
ik ben enerzijds
door vriendschap en verering
aan Hellwig verbonden
van de zakelijke juistheid

van diens argumenten overtuigd
maar ben anderzijds niet ongevoelig
voor de bevlogen en strijdvaardige houding
van de tegenpartij

als Hellwig tenslotte besluit
zijn ontslag te nemen
en zijn werk als gedaan te verklaren
wordt hij door de rijkscommissaris
met lof en dank overladen

waarbij echter
geen enkele poging wordt gedaan
hem op zijn besluit terug te doen komen

enige tijd later volgen er
langdurige besprekingen
waarin Schmidt de verzekering geeft
dat een arbeidsfront zal en moet slagen
mede op grond van
een gedwongen lidmaatschap

en dan laat ik voor het eerst protest horen

'ik wens toch duidelijk te stellen
dat men naar mijn mening
een dergelijke organisatie niet
door een wet en onder dwang
in het leven mag roepen
dat moet uit vrije wil gebeuren
en zal anders geen kans van slagen hebben

zoals men ook door een wet
een huwelijk niet goed kan maken
dat een huwelijk onder dwang
niet gelukkig zal worden'

al snel laat Schmidt de kwestie
van het verplichte lidmaatschap varen
en roemt zelfs de heerlijkheid
van de vrijwillige toetreding
en dat hij alle vertrouwen heeft
in de overtuigende kracht van Woudenberg
etcetera etcetera

hoe groots en verstrekkend
de betekenis van een arbeidsfront
ook wordt aanvoeld

de oprichtingsplechtigheid
is een belachelijke vertoning geworden

de chef van het protocol legt vast
dat ik met vier vooraanstaande NSB'ers
waaronder Rost
vijf willekeurige Nederlandse arbeiders
en vijf hoge Duitse functionarissen
een geopend carré zal vormen
in de grote werkkamer van de rijkscommissaris

ongeveer een half uur
voor het vastgestelde tijdstip
begint de chef protocol
in een andere kamer van het rijkscommissariaat
ons te instrueren en met ons te oefenen

hij is echter heel sterk bijziende
zodat het hem onmogelijk is
de personen uit elkaar te houden
voortdurend ziet hij iemand anders
voor Woudenberg aan
en iedereen laat hem maar doormodderen
zodat hij steeds weer opnieuw moet beginnen

elke misgreep doet een gejuich opgaan
de lach is niet van de lucht
de ene grappige opmerking
volgt op de andere kwinkslag
alle ernst is weg

alleen Rost

die er niets grappigs aan vindt
en het lachen ongepast acht
blijft strak in vorm

joelend trekt de stoet
door de gangen van het gebouw
naar de kamer van de rijkscommissaris
die had volgens protocol
voor zijn lessenaar moeten zitten
maar staat hevig gesticulerend
met Schmidt te praten
en vraagt zich verwonderd af
wat de invasie in zijn kamer
wel te beduiden heeft

hij wordt zich bewust van het plechtige uur

gaat niet op de afgesproken plaats
maar op de rand van de lessenaar zitten
spreekt enkele voor de gelegenheid
passende woorden
en stelt mij de hem haastig aangereikte
aanstellingsoorkonde ter hand
en ik antwoord daarop met een paar zinnen
zo weinig dat ik ze nu nog
bijna woordelijk zou kunnen herhalen

en zo ben ik nu de leider van het NAF
het Nederlandse Arbeids Front
waarvan het hoofdkwartier is gevestigd
in de P.C. Hooftstraat

het Nederlandse Arbeids Front

heeft in een verkeerde wieg gelegen
het komt niet van de grond
en al is er in het begin nog enkel teleurstelling
tenslotte loopt het uit op een fiasco

het Duitse arbeidsfront
is van onderaf opgebouwd en uitgegroeid
maar het arbeidsfront hier
is van bovenaf opgelegd

ik blijf me ten volle inzetten
maar veel arbeiders zijn al
uit het gereorganiseerde NVV gestapt
en nu loopt het ledental pas goed
schrikbarend terug

Schmidt komt om het leven

hij valt uit de trein

een ongeluk?

zelfmoord?

velen met Mussert voorop

zijn ervan overtuigd

dat het hier om moord gaat

ik val nu onder Kretschmar

die direct weer komt met de eis

om het lidmaatschap te verplichten

en steeds meer Nederlandse arbeiders

onder dwang over de grens

in Duitsland te werk te stellen

ik blijf me daar tegen verzetten

hoewel ik de belangen van de arbeiders
die zich daar vrijwillig voor opgeven
zo goed mogelijk probeer te behartigen

onderwijl kom ik steeds verder
van de arbeiders af te staan
ik word geregeld uitgenodigd
in de kringen van fabrikanten
groothandelaren en middenstanders
dit verkeer wordt wellicht
door de Duitsers gezocht
maar zeker is dat velen van deze gastheren
de relatie aanknopen ter verkrijging
van directe of toekomstige gunsten

in arbeiderskringen komt deze persoonlijke

en nauwere omgang zelden voor
en de arbeiders gaan ook vaak
aan de bemiddeling van het NAF voorbij
om zich wat vrijstellingen
en moeilijkheden op het werk betreft
rechtstreeks tot de Duitse instanties te wenden

en de Duitsers stellen prijs op die omgang
niet zozeer omdat het NAF
daarmee gepasseerd wordt
maar omdat dit contact buiten de NSB om
voor hen persoonlijk en de oorlogsdoeleinden
voordeliger is

ten opzichte van het NAF
ontstaat bij de arbeider

grote onverschilligheid en desinteresse
mede veroorzaakt door voortdurend
moeilijker wordende levensomstandigheden
en de Duitse maatregelen

er rest mij niets anders
dan nog maar wanhopig te pogen om
en dat bijna op de vierkante centimeter
toch nog enigszins gunstiger
arbeidsvoorwaarden te scheppen

ik moet vaak denken aan mijn vader
dan zie ik hem voor mij staan
en hoor weer zijn woorden

'je denkt dat je het kwaad in handen hebt

maar dat heeft het kwaad jou
je bevindt je nu in de handen van het kwaad
je bent voor de verleiding bezweken
en kunt alleen God nog bidden
om je van het kwaad te verlossen'

ik word ziek en wel zo ernstig
dat ik na eerst enige weken thuis
bedlegerig te zijn geweest
voor spoedbehandeling
in het ziekenhuis word opgenomen

ik denk zelfs mijn functie
niet meer te kunnen vervullen
en geef de wens te kennen
ervan ontheven te worden
want ook na ontslag uit het ziekenhuis
is het me onmogelijk om
op enkele spreekbeurten na
aanstonds het werk te hervatten

Mussert komt op ziekenbezoek
en is niet zuinig met lof
voor mij en mijn werk

'Woudenberg
ik kan je verzekeren
dat jij als figuur en als werkkkracht
onmisbaar en onvervangbaar bent
waarbij ik je ook namens de Duitsers
op het hart wil drukken dat op dit tijdstip
waarin de algemeen politieke
en niet minder de militaire situatie
welhaast kritiek genoemd kan worden
terugtrekken bijzonder ongunstig zou werken
en de indruk zou wekken van desertie

of het verlaten van een zinkend schip'

hij weet mij te overtuigen

en ik besluit dat ik zolang ik

niet volkomen door mijn ziekte

ben uitgeschakeld of daaraan overlijd

mijn plicht als een zware last

tot het zoete of bittere einde

zal blijven vervullen

de invasie begint

vanuit Frankrijk

rukken de geallieerde troepen op

afluistering van de radioberichten uit Engeland

maakt het talrijke personeel van het NAF
onrustig

er gaan geruchten dat Breda al is gevallen
en dat het nu vijf minuten voor twaalf is

de provinciaal leider van Brabant

belt mij op vanuit Den Bosch

om instructies te vragen

aangezien de Canadezen al in Vught zijn

Kretschmar verhuist met zijn staf

om maar zo dicht mogelijk

bij de Duitse grens te zijn

naar Nijmegen en verordonneert dat

om nauw contact te kunnen onderhouden

het hoofdkwartier van het NAF

verplaatst moet worden naar Almelo
de organisatie zelf blijft in Amsterdam
ik vat het plan op om in twee auto's
mijn vrouw en mijn dochter
mijn twee kleinkinderen
en mijn jongste zoon
alsmede mijn zwangere schoondochter
over de grens in een mij aangeraden
pension in Sauerland
veilig onderdak te brengen

mijn chauffeur die
de tweede auto moet rijden
weigert de lange
gevaarvolle tocht te gaan maken
maar gelukkig verklaart Kaub

één van mijn districtsleiders zich bereid
om zijn auto met hemzelf als chauffeur
voor de evacuatie beschikbaar te stellen

we rijden richting Duitsland

de wegen zijn overvol

en liggen bezaaid met kopspijkertjes

zodat er voortdurend door iedereen

overal banden gewisseld moeten worden

de verwarring over de grens is onbeschrijflijk

duizenden wagens

van het vluchtende Duitse leger

vliegen over de wegen

we brengen de vrouwen en kinderen onder

en dan rijden Kaub en ik
terug naar Nederland

in Almelo heeft men aangenomen
dat ik ben gevlucht
dat heeft paniek veroorzaakt
ook op het kantoor in de P.C. Hoofdstraat
waarheen ik mij
zo goed en zo kwaad als dat gaat
linea recta begeef

mijn verschijning daar geeft
een grote opluchting
maar tegelijkertijd voor sommigen
bedruktheid en angst
want in de verontwaardiging en de ontstemming

over mijn vermeende vlucht
hebben ze mijn kleren en andere
particuliere bezittingen gestolen
en mijn portretten beschadigd of vernield

ik roep alle nog te bereiken vakgroepvoerders op
en er vindt een bijeenkomst plaats
waarin ik ze toespreek en de situatie verklaar

velen vinden de verplaatsing naar Almelo
verkeerd en laf en wensen door te werken
alsof er niets is gebeurd

maar de meesten geven toe
dat er nog weinig uit te richten valt
zolang het verkeer stilstaat
en het werk in de bedrijven

tot het minimum wordt beperkt
en er terwijl de winter nadert
een groot gebrek aan kolen
en levensmiddelen is ontstaan
daarna is er in de P.C. Hoofstraat
niet meer gewerkt
er blijft een wacht
die er dag en nacht vertoeft
en een kleine afdeling voor de post
en de hoofdadministratie

de sfeer in Almelo is weinig aangenaam
door het onophoudelijke luchtalarm
dat de Duitsers ontzettend nerveus maakt

wij zitten daar als landelijke leiding

bijna geheel geïsoleerd
verbinding met de andere vestigingen
in Amsterdam en Rotterdam is niet te krijgen
we zijn voor telefoon
en grotendeels voor briefverkeer
van het westen afgesloten
zodat er voortdurend met de gebrekkige auto's
gereisd en gehandeld moet worden
en ik steeds maar onderweg ben

tot driemaal toe wordt een wagen waarin ik rijd
door vliegers in brand geschoten
terwijl ikzelf ternauwernood ontkom

deze vermoeiende en gevaarvolle reizen
benevens het machteloos moeten constateren

dat het NAF verder ineenschrompelt
en in het ontredderde arbeidsleven
zo goed als geen taak meer heeft
grijpen mij fysiek aan

mijn bloeddruk wordt zo laag
dat de dokter mij bijzondere middelen geeft
en een leefwijze voor moet schrijven
die ik niet kan opvolgen
onder anderen het eten van veel vlees
en het gebruik van spiritualiën
die niet alleen moeilijk verkrijgbaar
maar ook zeer nadelig voor mijn
nog enige aangedane nier zijn

tenslotte is Twente bevrijd

en liggen de geallieerden voor Meppel

ik heb geen bruikbare wagen meer

en krijg via Kretschmar

een personenauto met Duitse chauffeur

teneinde vergezeld van Kaub

naar Amsterdam te gaan

om daar het einde van de oorlog af te wachten

onderweg wordt de auto

uit de lucht aangevallen en in brand geschoten

de chauffeur is zwaar gewond

en een kogel heeft mijn hoed doorboord

de verdere tocht naar de hoofdstad

gaat met veel moeilijkheden gepaard

en duurt twee dagen

ik heb een groot gedeelte

per fiets af moeten leggen

en kom ziek te liggen

in hotel Krasnapolsky

in een of ander gestencild illegaal blad

wordt medegedeeld dat ik me daar bevind

en dat doet mij naar mijn zwager

aan de Zuider Amstellaan vluchten

daar ontvang ik een anonieme brief

waarin staat dat ze weten dat ik daar ben

en dat ze me wel te pakken zullen krijgen

dan weet Kaub mij een kamertje te bezorgen

in de voormalige Boerhavekliniek
slechts een paar minuten verwijderd
van de kantoren in de P.C. Hooftstraat
waarheen ik mij enkele uren per dag begeef

Mussert die in Groningen zit
komt naar Amsterdam
om de landwachters toe te spreken
tevergeefs want die hebben
hun standplaatsen al verlaten

ik zoek hem op in het gebouw van de NSB
hij is daar in bespreking
met de landwachtcommandant
en nog enkele andere personen

hij is uiterst nerveus

en zit te schelden op de Duitsers

‘die verdomde rotmoffen

daar hadden we al voor de oorlog

niets dan last van

alles wat in Duitsland gebeurde

werd de NSB aangewreven

nou

dat maakt maar weer eens duidelijk

dat je het van je vrienden moet hebben’

hij haalt een boterham uit zijn zak

die hij uit de hand

zonder drinken opeet

hij staat op en begint gejaagd
heen en weer te lopen
waarbij zijn oog valt op een stapeltje lectuur
dat wat vereenzaamd
op de lege boekenplanken staat

daartussen ontdekt hij een exemplaar
van het handvest van de SS
hij grijpt het geschrift
en slingert het op de grond

‘die zwijnerij is tenslotte nu ook afgelopen’

ik verlang eerlijk gezegd
naar een opwekkend woord
en vind de onder nul atmosfeer

in het lokaal onbehaaglijk
ik groet en loop de deur uit

als ik halverwege de trap ben
word ik door Mussert teruggeroepen
die mij enigszins bewogen
een hand geeft en mij dankzegt
voor mijn trouw en medewerking
daar zit ik op mijn kamertje
in de Boerhavekliniek
ik lees geen krant
ik spreek zo goed als niemand
ik raak van de werkelijkheid vervreemd

als ik weer eens naar de P.C. Hoofstraat loop
staat Kaub mij voor de deur op te wachten

om mij mede te delen
dat er al Canadese soldaten
in Amsterdam zijn gesignaleerd

hij heeft twee Duitse uniformen
en twee valse persoonsbewijzen geregeld
één voor mij en één voor hemzelf
op het persoonsbewijs met mijn pasfoto
staat de naam Frontenberg

hij stelt voor dat wij ons gaan voegen
bij de zich terugtrekkende Duitse troepen
zodat ik mij in Duitsland met vrouw en kinderen
zal kunnen herenigen

we gaan op weg naar

het Kraftwagenpark aan de Amsteldijk
waar de beste vervoerskansen zijn

daar aangekomen horen we
dat allen daar aanwezig
zich naar de Oranjekazerne
in krijgsgevangenschap moeten begeven
een tocht die in het donker
wordt ondernomen
daar brengen we een week door
en worden dan overgebracht
naar de Fokkerfabriek in Diemen
die als verzamelplaats is ingericht

Kaub weet er voor te zorgen
dat ik in een auto wordt weggestopt

zelf moet hij marcheren

in Diemen herkent een landwachter mij

en licht enkele dames en heren

van de binnenlandse strijdkrachten

die daar ter plekke zijn

over mijn aanwezigheid in

een Canadees komt mij uit de gelederen halen

en ik word naar het huis van bewaring

aan de Amstelveenseweg gebracht

Kaub koopt diezelfde landwachter om

en weet te ontkomen

EPILOOG

na de oorlog wordt Mussert

ter dood veroordeeld

zijn zwager mag hem begeleiden

tot aan het vuurpeloton
daar aangekomen trekt Mussert zijn jas uit
en wendt zich tot zijn zwager

'dit is nog een goede jas
doodzonde
als die aan flarden zou gaan
neem jij hem'

Rost zit in de strafgevangenis in Scheveningen
waar hij het mikpunt is van de bewakers
die al hun sadisme op hem botvieren

hij moet zich naakt uitkleden
en ze binden een touw om zijn geslacht
en trekken hem zo de luchtplaats over

hij krijgt te kleine schoenen aan
en moet met een volle beerton
terwijl hij met gummiknuppels wordt geslagen
snel de trap op en af

waarbij natuurlijk uit de ton wordt gemorst
of de hele ton uit zijn handen valt
en dan moet hij met die blote handen
al die vuiligheid weer in de ton werken

hij zit gevangen op de eerste verdieping
op een ochtend komt hij uit zijn cel
pakt de ton op
gooit die naar zijn bewakers
klimt op de leuning

springt met het hoofd omlaag naar beneden
en is dood

zo wordt tenminste officieel bekend gemaakt
maar misschien is het wel anders gegaan

ook ik word in gevangenschap mishandeld
tweemaal zelfs tot ik bewusteloos ben
al mijn tanden worden uit mijn mond geslagen
ik krijg een kunstgebit van de staat

wat viel in die korte tijd
onder de druk van de bezetting
tot stand te brengen?

hier en daar een kleine verbetering

in de werkomstandigheden
en wat de Nederlandse arbeiders
in Duitsland betreft
voor de nodige ontspanning zorgen
toneelvoorstellingen en variété
kaartspelen en sjoelbakken
en het zo goed mogelijk regelen
van postverbindingen met het moederland

terugkijkend kan ik mijzelf
dan ook niet herkennen
in het beeld dat de procureur generaal
van mij schetst in het strafproces
dat tegen mij is gevoerd en waarbij ik
tot levenslange gevangenisstraf
veroordeeld word

'de oprichting van het NAF
maakt alles voor Woudenberg
natuurlijk gemakkelijker
hij hoeft zich niet meer te schikken
hij hoeft zich niet meer te plooiën
hij kan nu ongehinderd zijn gang gaan
edelachtbare
de ogen van de Nederlandse arbeiders
zijn thans op u gericht
de Nederlandse arbeiders verlangen ernaar
hebben er al zo lang naar moeten verlangen
dat recht wordt gedaan aan de man
die geruggesteund door de vijand
hun vakbeweging kapot heeft gemaakt
die door hen moeizaam bijeengebrachte gelden

heeft verslingerd
die hun bestuurders heeft belaagd en vervolgd
die hun geestelijke vrijheid heeft bedreigd
die hun maatschappelijke belangen heeft vertrapt
en hen heeft trachten dienstbaar te maken
aan de ideologieën en aan de oorlogsdoeleinden
van een vreemde staat
hij heeft dit gedaan ofschoon hij wist
aan welke gruwelen
het door hem gepropageerde stelsel
zijn landgenoten bloot stelde
louter om het nationaalsocialisme
en daardoor de belangen van de vijand te dienen'
ik heb me vergaapt aan de mooie façade
van het socialisme
zonder te zien wat er achter zit

en dat dat wat er achter zit
veel minder mooi
en vaak zelfs tegengesteld is

laat ik vaststellen en toegeven
dat onze horizon te eng is geweest
dat de begrenzing van ons wereldbeeld
te krap was

elke levenswereld is begrensd
door een horizon
naarmate onze levenswereld groeit
wijkt de horizon

met dit wijken van de begrenzing
verruimt ook onze blik

en begint er veel meer
in ons gezichtsveld te vallen

maar daar schrikt de mens voor terug
en dwingt zichzelf te denken
dat het eigene binnen de horizon
het enige is
dat is dan veelal zeer weinig
en een heel klein wereldje

de enge begrenzing wordt dan gevormd
door de muren van denkgewoonten
door de gesloten deur
van onze dagelijkse beslommeringen
door de mist van onwetendheid
door de omheining van dogma's en heilige huisjes

door vrees of door laksheid

vooral het lid van de politieke partij

krijgt deze begrenzing opgeworpen

en alles wat daar niet binnen valt

is het vijandige

en de verhouding tot dit andere

is politieke strijd

ik heb mijn rol vervuld

ik ben uitgespeeld

ik wens de hemelbestormers

die nu aantreden om de wereld te verbeteren

meer geluk toe dan ik heb gehad

en als ze zo hoogmoedig worden
om te denken dat ze
het lot van de gehele mensheid
wel op hun schouders kunnen nemen
wil ik ze zeggen:
wat groots en meeslepend betreft
heb je aan je vrouw en je kinderen
aan je familie en een paar vrienden
voor dit korte leven
werkelijk meer dan genoeg

Landverrader ging in première op
11 februari 2016 in De Toneelschuur
in Haarlem

Tekst, idee, spel:
Helmert Woudenberg

www.grunfeld.nl

Helmert Woudenberg (Elspe, 1945) deed in 1969 eindexamen aan de Amsterdamse Toneelschool. Na twee seizoenen bij Toneelgroep Centrum, werd hij één van de oprichters en leden van Het Werkteater, dat nationaal en internationaal in de jaren '70 en '80 veel opgang maakte. Vijftien jaar lang was hij aan deze groep verbonden. Woudenberg maakte in de afgelopen jaren onder andere twaalf spraakmakende solotoneelvoorstellingen, waaronder *De Hemel*, *De Hel* en de bijzonder goed ontvangen voorstelling *Jezus*. Hij schrijft, acteert en regisseert al zijn solo's zelf. Naast zijn solovoorstellingen staat Helmert Woudenberg ook regelmatig met anderen op het toneel.

www.helmertwoudenberg.nl

Toneelwerk / Solo's

Landverrader – 2016

God vergeeft – 2014

Übermensch – 2012

Waterman – 2010

Fortuyn – 2008

De zonen van Jacob – 2006

Jezus – 2004

De Hemel – 2002

De Hel – 2000

Milarepa – De dood van Milarepa – 1998

Milarepa – De torenbouwer – 1996

Milarepa – De jeugdijaren – 1994

Een avondje thuis – 1992

Zwarte Kunst – 1990